

JEAN-CLAUDE LARCHET

**VIAȚA ȘI OPERA TEOLOGICĂ A LUI
GRIGORIE AL II-LEA CIPRIOTUL,
PATRIARHUL CONSTANTINOPOLULUI
Cu traducerea integrală a tratatelor**

Colecția „Patristica” este coordonată de
Dragoș Dâscă și Pr. Cezar Țăbârnă

Referent științific:
Prof. univ. dr. Ștefan Munteanu,
Institutul de Teologie Ortodoxă „Saint Serge”, Paris

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

LARCHET, JEAN-CLAUDE

**Viața și opera teologică a lui Grigorie al II-lea
Cipriotul, Patriarhul Constantinopolului - cu
traducerea integrală a tratatelor / Jean-Claude Larchet ;
trad. din lb. franceză de Marinela Bojin ; trad. tratatelor
din lb. greacă veche de Laura Enache ; ed. îngrij. de pr.
Dragoș Bahrim. - Iași : Doxologia, 2016**

Conține bibliografie. - Index

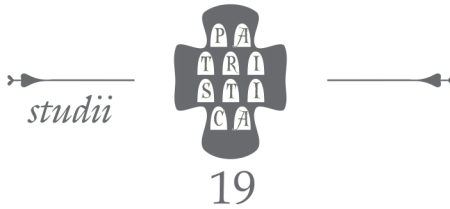
ISBN 978-606-666-506-3

I. Bojin, Marinela (trad.)

II. Enache, Laura (trad.)

III. Bahrim, Dragoș (ed.)

235.3 Grigorie Cipriotul

JEAN-CLAUDE LARCHET

**VIAȚA ȘI OPERA TEOLOGICĂ A LUI
GRIGORIE AL II-LEA CIPRIOTUL,
PATRIARHUL CONSTANTINOPOLULUI
Cu traducerea integrală a tratatelor**

Traducere din limba franceză

MARINELA BOJIN

Traducerea tratatelor din limba greacă veche

LAURA ENACHE

Ediție îngrijită de **PR. DRAGOȘ BAHIRM**

Carte tipărită cu binecuvântarea

Înaltpreasfințitului

TEOFAN

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA

Iași, 2016

CUPRINS

Lista de abrevieri	9
--------------------------	---

PARTEA I

I. VIAȚA LUI GRIGORIE AL II-LEA CIPRIOTUL	13
1. Anii de tinerețe și de formare (1241-1273)	13
2. De la sfârșitul studiilor până la urcarea pe scaunul de patriarh (1274-1283)	16
<i>a. Profesor și om de litere</i>	16
<i>b. Pe calea Bisericii</i>	18
3. Epoca patriarhatului (1283-1289)	24
<i>a. Urcarea pe scaunul patriarhal</i>	24
<i>b. Situația Bisericii</i>	27
<i>c. Sinodul din aprilie 1283</i>	29
<i>d. Discuțiile cu arseniții</i>	30
<i>e. Opoziția lui Ioan Vekkos</i>	31
<i>f. Al doilea sinod de la Vlaherne (1285)</i>	33
<i>g. Tomosul din 1285</i>	35
<i>h. Opoziția față de Tomos</i>	37
<i>i. Intervenția monahului Marcu și extinderea mișcării de opoziție</i>	42
<i>j. Retragera lui Grigorie și căutarea unei soluții onorabile</i>	45
4. Demisia și retragera lui Grigorie (1289-1290)	47
<i>a. Demisia lui Grigorie</i>	47
<i>b. Retragera sa</i>	49

II. SCRIERILE LUI GHEORGHE/GRIGORIE	
AL II-LEA CIPRIOTUL	53
COLECȚII	53
1. Scrieri autobiografice	53
1.1. <i>Istoria vieții sale, ca scrisă de un altul [= Autobiografia]</i>	53
2. Scrisori	55
3. Scrieri literare, oratorice, pedagogice	57
3.1. <i>Culegere de proverbe, prezentate în ordine alfabetică</i>	57
3.2. <i>Chreia despre Socrate sau Din spusele lui Socrate, spre folosul cititorilor</i>	58
3.3. <i>Laudă mării</i>	58
3.4. <i>Laudă pletelor</i>	58
3.5. <i>Povestea Ifigeniei</i>	59
3.6. <i>Plângerea lui Enea la moartea lui Pindar</i>	59
3.7. <i>Fabule</i>	59
3.8. <i>Exerciții oratorice</i>	60
3.8.1. <i>Replică la Declarația a XIII-a a lui Libanios</i>	60
3.8.2. <i>Replică la Declarația a XXXIV-a a lui Libanios</i>	60
4. Panegirice	60
4.1. <i>Elogiu împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul, noul Constantin</i>	60
4.2. <i>Elogiu împăratului Andronic al II-lea Paleologul</i>	61
5. Scrieri hagiografice	61
5.1. <i>Cuvânt de laudă Marelui Eftimie, episcopul Madytei. BHG 654</i>	61
5.2. <i>Cuvânt la Marele Dionisie Areopagitul. BHG 557</i>	62
5.3. <i>Cuvânt la Marele Mucenic Gheorghe, purtătorul de biruință. BHG 683</i>	63
5.4. <i>Viața și petrecerea celui între sfinți părintele nostru Lazăr Galesiotul. BHG 980</i>	63
5.5. <i>Cuvânt la Marea Muceniță Marina, purtătoarea de biruință. BHG 1169</i>	63
5.6. <i>Cuvânt la Sfântul Ioan Botezătorul. BHG 848t</i>	64
6. Scrieri teologice	64
6.1. <i>Cuvânt antiretic împotriva dogmelor hulitoare ale lui Vekkos</i>	64

6.2. Expunerea Tomosului credinței contra lui Vekkos	67
6.3. Cuvânt de apărare a Tomosului, împotriva criticilor săi	68
6.4. Mărturisirea de credință	68
6.5. Scrisoare către împăratul Andronic al II-lea	69
6.6. Scrisoare de demisie din scaunul patriarhal	70
III. GÂNDIREA TEOLOGICĂ	73
1. Expozeu	73
a. Obiectivul	73
b. Gândirea teologică din „Cuvânt antiretic împotriva dogmelor hulitoare ale lui Vekkos”	75
c. În „Tomosul de credință împotriva lui Vekkos” (Ἐκθεις τοῦ τόμου τῆς πίστεως κατὰ τοῦ Βέκκου)	86
d. În „Apologie” (Ἀπολογία πρὸς τὴν κατὰ τοῦ τόμου μέμψιν ἰσχυροτάτη)	91
e. În „Mărturisirea de credință” (Ὁμολογία)	94
2. Situarea poziției teologice a lui Grigorie	98
a. În raport cu Biserica latină	98
b. În raport cu concepția lui Gheorghe Moschampar	99
c. În raport cu poziția monahului Marcu	100
d. În raport cu poziția „fotiană”	101
e. În raport cu tradiționalismul formalist	103
3. Antecedentele poziției lui Grigorie	105
a. Nichita de Maroneea	105
b. Andronic Kamateros	107
c. Nicolae de Methone	107
d. Nichifor Vlemmydes	108
e. Teodor al II-lea Lascaris	129
f. Gheorghe Akropolites	130
g. Ieromonahul Ierotei	130
h. Alte izvoare ale lui Grigorie	134
4. Raporturile concepției lui Grigorie Cipriotel cu teologia palamită	137
5. Concluzii	143

PARTEA a II-a

I. GRIGORIE CIPRIOTUL. CUVÂNT ANTIRETIC ÎMPOTRIVA DOGMELOR HULITOARE ALE LUI VEKKOS	151
II. EXPUNEREA TOMOSULUI DE CREDINȚĂ ÎMPOTRIVA LUI VEKKOS DE PREASFINȚITUL PATRIARH ECUMENIC KYR GRIGORIE AL CIPRULUI, PE CARE L-AU ATACAT UNII ȘI CĂRORA LI S-A DAT ACEST RĂSPUNS	201
III. A ACELUIAȘI PREASFINȚIT PATRIARH GRIGORIE, APOLOGIE FOARTE RIGUROASĂ ÎMPOTRIVA CRITICII FĂCUTE TOMOSULUI SĂU	221
<i>a. Poziția teologică a lui Vekkos</i>	223
<i>b. Pozițiile lui Vekkos au fost respinse în Tomos</i>	225
<i>c. Critica lui Moschampar</i>	225
<i>d. Dialogul cu Moschampar</i>	226
<i>e. Răspunsul lui Grigorie către Moschampar</i>	230
<i>f. Inconsecvența poziției lui Moschampar</i>	232
<i>g. Inconsecvența poziției lui Vekkos</i>	233
<i>h. Sensul expresiei „prin Fiul” la Sfinții Părinți</i>	233
<i>i. Poziția lui Grigorie Cipriotul</i>	240
<i>j. Tâlcuirea pasajului din Sfântul Grigorie de Nyssa, Ad Ablabium, 15</i>	243
<i>k. Acceptarea cugetării Părinților</i>	244
<i>l. Sensul expresiei „manifestare”</i>	245
<i>m. Manifestarea și strălucirea Duhului prin Fiul sunt veșnice</i>	248
IV. MĂRTURISIREA DE CREDINȚĂ A ÎNSUȘI PATRIARHULUI GRIGORIE CIPRIOTUL, PE CARE A DEPUȘ-O CÂND A FOST RĂZVRĂTIRE ÎMPOTRIVA LUI DIN PARTEA CLERICILOR ȘI A UNORA DINTRE ARHIEREI PENTRU ȘCRIEREA CELUI DINTRE EVREI MARCU SAU MAI DEGRABĂ A LUI IUDA	251
V. EPISTOLA CĂTRE ÎMPĂRATUL ANDRONIC AL II-LEA	261
BIBLIOGRAFIE	265
Indice de referințe scripturistice	281
Indice de nume proprii	283
Indice tematic.....	289

2. Situatia poziției teologice a lui Grigorie

Poziția sa este adesea prezentată ca una „deschisă”. Această afirmație trebuie însă precizată și nuanțată prin raportarea ei la diferite domenii de referință.

a. În raport cu Biserica latină

Contrar celor afirmate de unii comentatori ortodocși moderni⁵¹, deschiderea de care dă dovadă Grigorie în interpretarea oferită de el formulei διὰ τοῦ Υἱοῦ nu are un scop ecumenic⁵² și nici nu vrea să ofere o nouă soluție pentru un dialog teologic cu Biserica latină; după urcarea pe tron a lui Andronic al II-lea, discuțiile teologice cu latinii nu numai că erau blocate, dar erau chiar lipsite de orice perspectivă; era ceasul respingerii unirii de la Lyon care, mai ales din cauza politicii repressive a lui Mihail al VIII-lea, produsese profunde traume și grave consecințe în lumea ortodoxă. Gândirea lui Grigorie Cipriotul, încă din timpul patriarhatului său, nu s-a definit niciodată în direcția unei tentative de unire sau a unei apropieri de Biserica latină. Reproșul pe care i-l făceau adversarii săi (mai ales cei din cercul lui Moschampar), că are o poziție apropiată de cea a lui Vekkos, era un mijloc calomnios de a-l discredita și vedea o neînțelegere vădită a gândirii sale. A-l înfățișa pe Grigorie Cipriotul – oricât de deschis s-ar fi arătat el în raport cu cei

⁵¹ J. MEYENDORFF, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959, pp. 25-26, 342, și mai ales p. 30: «această formulare are ca punct de pornire încercarea de a purta un dialog real cu teologia latină»; O. CLÉMENT, *L'Essor du christianisme oriental*, Paris, 1964, p. 118; D. KNOWLES și D. OBOLENSKY, *The Christian Centuries. A New History of the Catholic Church. II. The Middle Ages*, Fribourg, 1968, p. 326; A. PAPADAKIS, *Crisis in Byzantium*, Crestwood, 1997, p. 43.

⁵² Termenul poate părea anacronic. A se vedea însă G. ALBERIGO, „L'Œcuménisme au Moyen-Âge”, *RHE*, 71, 1976, p. 365-391.

mai mulți dintre contemporanii săi – ca pe o persoană de dialog cu latinii este cu totul nefondată. Scopul interpretării pe care el o dă formulei $\delta\iota\alpha\ \tau\omicron\upsilon\ \Upsilon\iota\omicron\upsilon$ este doar acela de a da la iveală falsitatea și caracterul străin de credința ortodoxă al interpretării lui Vekkos și de a explicita înțelesul ei ortodox⁵³, recunoscând cu onestitate că unele texte patristice care conțin această formulare nu puteau să aibă doar un înțeles iconomic⁵⁴.

b. În raport cu concepția lui Gheorghe Moschampanar

Din rațiuni de strategie în conducerea sinodului și apoi din necesitatea de a-și apăra propriile poziții, Grigorie ajunge să excludă poziții teologice care, în sine, nu erau incompatibile cu credința ortodoxă și care de altfel ulterior au fost admise și integrate de reprezentanții ei. Așa stau lucrurile în ceea ce privește echivalența propusă de Gheorghe Moschampanar între $\delta\iota\alpha$, pe de parte, și $\sigma\upsilon\nu$, $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}$ + genitivul, sau $\acute{\alpha}\mu\alpha$, pe de altă parte, care va fi recunoscută (ca posibilă în ceea ce privește unele texte și unele contexte, dar nu de-o manieră exclusivă) de Grigorie Palama⁵⁵, Nil Cabasila⁵⁶ și Marcu al Efesului⁵⁷. Grigorie, de fapt, nu este însă departe de această idee atunci când

⁵³ A se vedea *Tomosul*, PG 142, 234AB, 235AB.

⁵⁴ Pe această temă, a se vedea J.-Cl. LARCHET, „Introduction” în GRÉGOIRE PALAMAS, *Traité apodictiques sur la procession du Saint-Esprit*, Paris, 1995, pp. 100-101.

⁵⁵ Cf. *Tratatele apodictice*, I, 25, ed. P. Hristou, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, t. I, pp. 52-53; II, 58, *ibid.*, p. 131.

⁵⁶ *Combaterea celor treizeci și patru de premise latine*, XXII, 8, în P. T. KISLAS, *Nil Cabasilas et son Traité sur le Saint Esprit*, dizertație, Strasbourg, 1998, p. 615. A se vedea M. CANDAL, *Nilus Cabasilas et theologia S. Thomae de processione Spiritus Sancti*, Cita del Vaticano, 1945, pp. 77-78; „¿Nueva interpretación del «per Filium» de los Padres Griegos?”, *OCP*, 31, 1965, p. 9; „Progresso dogmatico nelle definizioni trinitarie del Concilio II di Lione e del Fiorentino”, *Divinitas*, 5, fasc. 2, 1966, p. 337.

⁵⁷ A se vedea *Capete Silogistice*, 10, ed. L. Petit, *PO* 17, p. 381. De notat că Marcu al Efesului, la sinodul de la Florența, se referă la Gheorghe Moschampanar ca la un teolog cu autoritate, ceea ce dovedește în mod

afirmă, urmând lui Grigorie de Nyssa și Ioan Damaschinul, că Duhul Îl însoțește (συνπαρομαρτεῖ) pe Fiul⁵⁸.

c. În raport cu poziția monahului Marcu

Pe baza scrierii monahului Marcu, Grigorie este acuzat că acordă mai multe sensuri cuvântului ἐκπόρευσις. În apărarea sa, Grigorie dezmente lucrul acesta și declară condamnabilă folosirea polisemantică a termenului. Dacă Grigorie se împotrivesc pe drept cuvânt învinuirii de a fi confundat, utilizând acest termen, manifestarea veșnică a Duhului cu „aducerea la existență” a Acestuia, el cedează în privința acestui punct precis al terminologiei, sub presiunea adversarilor săi. Aceștia se înfățișau ca urmând „opinia comună” a Bisericii⁵⁹ și folosirea obișnuită a acestui termen⁶⁰. Poziția lor era însă, în acest caz, o poziție de repliere, care dovedea o anumită rigiditate și un anumit formalism. Ei se temeau probabil ca nu cumva folosirea în mai multe sensuri a cuvântului să ducă la relativizarea cuvintelor lui Hristos, pe care le aflăm în Evanghelia lui Ioan (15, 26) și pe care se întemeiază credința Bisericii Ortodoxe că Duhul Sfânt purcede numai din Tatăl, așa cum este ea formulată în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan.

Trebuie totuși să recunoaștem că dacă termenii ἐκπόρευσις și ἐκπορεύεσθαι, în majoritatea cazurilor, sunt rezervați „purerii” Duhului de către Tatăl, unii Părinți – printre care Chiril al Alexandriei și Ioan Damaschinul, iar ulterior Grigorie

evident o anumită reabilitare a gândirii sale. A se vedea V. LAURENT, „Un polémiste grec de la fin du XIIIe siècle: la vie et les œuvres de Georges Moschabar”, *Échos d'Orient*, 28, 1929, p. 142-143.

⁵⁸ *Mărturisire de credință*, PG 142, 249D.

⁵⁹ A se vedea *Scrisoarea lui Ioan Heilas către împăratul Andronic*, PG 142, 245C.

⁶⁰ Sensul univoc al cuvântului ἐκπόρευσις în teologice fusese de altfel afirmat în mod solemn în 1273, de patriarhul Iosif în *Răspuns la proiectul imperial de unire cu latinii* (ed. V. LAURENT și J. DARROUZÈS, *Dossier grec de l'union de Lyon (1273-1277)*, Paris, 1976, p. 161).

Palama – le-au folosit într-un sens mai larg, după cum verbe, ca $\pi\alpha\theta\acute{\iota}\epsilon\nu\alpha\iota$, care erau în mod obișnuit folosite pentru a desemna manifestarea și darul Duhului, au fost uneori folosite pentru a desemna aducerea lui la existență, importante fiind, după cum sublinia Sfântul Maxim Mărturisitorul, nu atât cuvintele, cât sensul care li se acorda⁶¹. Grigorie admisesese acest principiu; în comentariile sale patristice, el pune întotdeauna duhul înaintea literei și în propria sa gândire dă dovadă de o mare suplețe terminologică. Aceasta din urmă se vede și din felul în care înțelege verbul «a exista» și în care distinge $\acute{\upsilon}\pi\acute{\alpha}\rho\chi\epsilon\iota\nu$ și $\acute{\upsilon}\pi\alpha\rho\zeta\iota\nu$ $\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\nu$, subtilitate pe care adversarii săi nu par să o sesizeze, tratând-o drept confuzie.

d. În raport cu poziția „fotiană”

Poziția lui Grigorie a fost adesea prezentată ca deschisă față de poziția „fotiană” și pusă în contrast cu ea. Acest mod de a o privi trebuie nuanțat.

Pe de o parte, Grigorie este un adept al „monopatristului” strict și din acest punct de vedere nu se deosebește de Fotie⁶²; interpretarea pe care o dă formulei $\delta\iota\acute{\alpha}$ $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron$ $\Upsilon\iota\omicron\upsilon$ exclude orice mediere și în general orice intervenție a Fiului în purcederea Sfântului Duh; Tatăl, repetă el, este singura cauză a existenței ipostasului Duhului, și de asemenea singurul principiu și singurul izvor al dumnezeirii. Conceperea purcederii Duhului *a Patre solo* nu era, cum lasă să se înțeleagă unii comentatori, apanajul arseniților⁶³, ci, cu excepția unioniștilor, era împărtășită de toate tendințele teologice ale epocii, fie că era vorba

⁶¹ A se vedea J.-Cl. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 52-56. Pentru Sf. GRIGORIE PALAMA, a se vedea *Tratatate apodictice*, I, 29, ed. P. Hristou, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, t. I, pp. 29-30; II, 73; *ibid.*, pp. 144-145.

⁶² Contrar celor sugerate de J. MEYENDORFF, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959, p. 26.

⁶³ A se vedea A. PAPADAKIS, *Crisis in Byzantium*, Crestwood, 1997, pp. 144, 169-170.